

نشریه علمی علم و تمدن در اسلام
سال چهارم / شماره شانزدهم / تابستان ۱۴۰۲

10.22034/icrs.2023.171864

نقش تمدنی مدائنی (م ۲۲۵ق) در تاریخ‌نگاری اسلامی

(مطالعه موردی: سیره‌نگاری)

حسین مرادی نسب^۱

(۱۴۶-۱۱۶)

چکیده

آثار برجای مانده از پیشینیان از جمله مکتوبات آنان گنجیه‌های ارزشمند علمی و تمدنی هستند که به عنوان یک گزارشگر، رویدادهای تاریخی برای آیندگان گزارش می‌کنند. برخی مؤلفان با توجه به دانش خود به گونه‌ای از تاریخ‌نگاری اسلامی که از آن به سیره‌نگاری تعبیر می‌گردد، پرداخته‌اند. ثبت تاریخ سیره‌نگاری پیامبر اعظم (ص) از ابتکارات قرآن است که بخشی از تاریخ و سیره زندگانی آن حضرت را آورده است تا الگوی برای بشریت در ابعاد مختلف باشد. مدائنی از مؤلفان کثیر التالیفی بود که با برخورداری از نبوغ علمی و دانش گسترده خود شاخه‌هایی از تاریخ‌نگاری اسلامی - از جمله سیره‌نگاری تاریخ و زندگانی پیامبر اعظم (ص) - را ابداع کرد. وی نقش اساسی در گسترش این نوع از تاریخ‌نگاری داشت و بر مؤلفان پس از خود نیز تأثیرگذار بوده است. این مقاله با توجه به جمع‌آوری نگاشته‌های مدائنی از متون دست اول به توصیف و تحلیل آنها در سیره‌نگاری پرداخته است. مقاله در پی پاسخ به این پرسش است که چگونه مدائنی توانست در گسترش، تکمیل و تأسیس برخی از موضوعات در سیره‌نگاری نقش آفرین باشد؟. نتیجه آنکه مدائنی با نگرش سیره‌نگاری و زیر شاخه‌های آن از جمله «عهد النبى»، «اخبار المنافقين»، «تسمیه المنافقين»، «تسمیه الذین یؤذون النبى»، «اقطاع النبى»، «دعای النبى» و موارد دیگر در نشر موضوعات سیره‌نگاری سهمی اساسی داشته و شکوه تمدن اسلامی را در قرن سوم نشان داده است.

واژه‌های کلیدی: مدائنی، سیره‌نوی، تاریخ‌نگاری اسلامی، سیره‌نگاری، تمدن اسلامی

۱. استادیار گروه تاریخ اسلام پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران. hmoradi@rihu.ac.ir

مقدمه

نشانه‌های تاریخ‌نگاری اسلام از کتاب و سنت نشأت گرفته است. سیره رسول خدا(ص) مظهري از شاخه‌ی تاریخ‌نگاری اسلامی به حساب می‌آید (سجادی و عالم‌زاده، ۱۳۸۹: ۳۸) و پرداختن به شخصیت پیامبر(ص) شیوه‌ای قرآنی است. این شیوه عامل نیرومندی در تهیج مسلمانان به تدوین سیره گردید که در قالب‌های گوناگونی از تاریخ‌نگاری اسلامی ظهور و بروز یافت (سجادی و عالم‌زاده، ۱۳۸۹: ۴۱-۴۰) و از سوی مؤلفانی علم تاریخ و زیر شاخه‌های آن در طبقه‌بندی علوم قرار گرفت. (سجادی، عالم‌زاده، ۱۳۸۹: ۲۳-۲۵) تشویق به فراگیری دانش زمینه‌های ارتقای شکوفایی علم و تمدن اسلامی را فراهم کرده (شاهرخی، ۱۳۸۵: ۱۰۶) و می‌کند. ائمه اطهار(ع) بر فراگیری دانش سیره پیامبر(ص) تأکید داشتند (خطیب بغدادی، ۱۴۰۳، ج ۲: ۱۹۵) و امام علی(ع) سیره پیامبر(ص) را برای جامعه تبیین می‌کرد؛ (نهج البلاغه، خطبه ۱۶۰) و بیان می‌کرد که چگونه رسول خدا(ص) بت‌پرستان را به توحید فرا می‌خواند و قبایل را متحد و کدورت میان آنان را مرتفع می‌ساخت حتی نوع تفکر و اندیشیدن آنان را تغییر داد. از این رو، شاخصه‌های علمی معرفتی به سیره پیامبر(ص) جلوه‌ای از علم و تمدن اسلامی است. (عباسی و خزائلی، ۱۴۰۱: ۱۸) اهمیت تدوین سیره نبوی به جهت آن است که جامعه‌ی امروز به شناخت این الگوها نیازمند است. از آنجا که مدائنی از پیشگامان سیره نویسی است ضرورت دارد تا آثار وی درباره پیامبر(ص) به جامعه شناسانده شود تا سبک زندگی بر اساس سیره آن حضرت تدوین شود. مقاله در پی تبیین نقش تمدنی مدائنی در گسترش دانش سیره‌نگاری است. پیشینه‌ای برای مقاله در این موضوع یافت نشد؛ اگرچه برخی نوشته‌های مرتبط با موضوع وجود دارد مانند اخبار اهل بیت(ع) در میراث مکتوب مدائنی (۱۳۹۵) و مقاله «تحلیلی بر رویکردهای مدائنی(م ۲۲۵ق) در نگارش تاریخ» (۱۴۰۰) از مؤلف مقاله؛ مقاله «سیره نبوی(ص) زمینه‌ساز تمدن بزرگ اسلامی» (۱۳۸۵) از شاهرخی و مقاله «نقد و بررسی روایات ابو الحسن مدائنی» (۱۳۹۰) از علی سالاری شادی چاپ شده و مقاله اشاره‌ای به سیره نبوی نکرده است. امتیاز این مقاله به این است که به آثار مدائنی در خصوص سیره پیامبر(ص) پرداخته است که توجه به علم و تمدن اسلامی در قرن سوم دارد. قبل از ورود به بحث لازم است، برخی از مفاهیم واژگان شرح می‌شود:

مفاهیم واژگان

واژه «تمدن» یعنی شهرنشینی و در تعریف آن آرای مختلفی ارائه شده است. تعریف مورد نظر این نوشته (مجموعه‌ای از اندوخته‌های و ساخته‌های معنوی و مادی در طول تاریخ) است (کاشفی، ۳۴: ۱۳۸۹) است. یکی از عناصر تمدن، علم و دانش است که به صورت مکتوب در آمده است.

منظور از واژه «تاریخ» همان حوادث و رخدادهای تاریخی است - که گاه در قالب شخصیت‌ها، سیره پیامبر(ص)، تاریخ خلفاء، احداث، قبایل، انساب، فتوحات و موارد دیگر - که شکل گرفته و کتابهایی درباره آنها تدوین شده است، می‌باشد. در معنای اصطلاحی آن گفته‌اند: «تاریخ یعنی معلوم کردن احوال انبیاء، امامان، فرمانروایان، خلفا و وزرا... و حوادث بزرگ مانند جنگ‌ها و فتوحات به حسب زمان.» (سجادی و عالمزاده، ۱۳۸۹: ۹). از این روی مؤلفانی که در باره هریک از موضوعات کتابی تدوین کرده باشند به شاخه‌ای از تاریخ نگاری اسلامی پرداخته‌اند.

واژه «سیره» در لغت به معنای سُنَّت و روش است (ابن منظور، ۱۴۰۵، ج ۴: ۳۸۹) و در اصطلاح به اخباری که به حوادث دوران رسول خدا(ص) تا رحلت آن حضرت پرداخته است، سیره گویند که نگاشته‌های تاریخی آن را تأیید می‌کند و برخی از مورخان حوادث دوران عصر رسول خدا را «السیره النبویه» نامیده‌اند و آنانی که در این موضوع تالیفاتی داشته‌اند، سیره‌نگار گفته شده‌اند، (حسینیان مقدم، ۱۳۹۵: ۱۶) گرچه بعدها این واژه معنای وسیعتری پیدا کرد و درباره اشخاص دیگر به کار گرفته شد مانند سیره عمر بن عبد العزیز. گاه از لفظ «سیره» و «مغازی» یک معنای واحد اراده می‌شود و کاربرد آن دو واژه، اعم و اخص را در بر دارد. (واقعی، ۱۴۰۵: ۱۹) گاه از آن واژه معنای اخص اراده می‌شود مانند مغازی واقعی که فقط به جنگ‌ها پس از حاکمیت نبوی در مدینه پرداخته است. از این رو، تاریخ جزو علم و دانش شمرده شده است و سیره‌نگاری نیز در ردیف شاخه‌ای از آن علم قرار گرفته است. سیره-نگاری -مغازی، سرایا، فتوح، اقطاع و موارد دیگر- بهترین و گویاترین بخش در علم و تمدن اسلامی است که در دوره‌های مختلف سیر تکاملی خود را پیموده است.

۱. زیست‌نامه علی بن محمد مدائنی

مدائنی متولد سال ۱۳۵ق (حموی، ۱۴۰۰، ج ۱۴: ۱۲۵) در بصره، از علمای اهل سنت، اخباری، امام، حافظ، ثقه (یحیی بن معین، بی تا: ۱۷۷؛ بغدادی، ۱۴۰۷، ج ۱۲: ۵۵) نامیده شده است، کنیه وی ابوالحسن و از موالیان عبدالرحمان بن سَمَره (؟-۵۰ق) بود. (ابن سعد، بی تا، ج ۷: ۱۵) شهرت وی به

مدائنی به سبب سکونتش در مدائن می‌باشد. (سمعانی، ۱۴۰۸، ج ۵: ۲۳۱) اگرچه آخر عمر خود را در بغداد گذراند و در همانجا - بنا بر نقل مشهور- در سال ۲۲۵ق درگذشت (بغدادی، ۱۴۰۷، ج ۱۲: ۵۵). وی با مسافرت به شهرهای مختلف نزد بسیاری از اساتید زمان خود مانند قُرَّة بن خالد (؟-۱۵۴ق)، حَمَّاد بن سَلَمَه (؟-۱۶۷ق)، عَوَّانَة بن الحَکَم (؟-۱۴۷ق) و دیگران شاگردی کرد (ذهبی، ۱۴۱۳ الف، ج ۱۰: ۴۰۲ - ۴۰۱) و به سبب داشتن اطلاعات وسیع علمی اش همسان جاحظ (۱۶۰-۲۵۵ق) و هشام کلبی (۱۱۸-۲۰۴ق) بود، به طوری که برخی از آگاهی وی به اخبار سیره، مغازی، انساب و ایام العرب در شگفت بودند. (بغدادی، ۱۴۰۷، ج ۱۲: ۵۵؛ ذهبی، ۱۴۱۳ الف، ج ۱۰: ۴۰۱) آثار وی مورد استناد مؤلفان در طول تاریخ قرار گرفته است. بغدادی (۳۹۲-۴۶۳ق) و دیگران گویند که برای اطلاع از اخبار اسلام به آثار مدائنی رجوع شود. (بغدادی، ۱۴۰۷، ج ۱۲: ۵۵؛ سماعی، ۱۴۰۸، ج ۱۲: ۱۴۷) حدود هفتاد گزارش کاملاً مشابه با اخبار مدائنی در سیره نبوی وجود دارد که گاه بدون ذکر سند می‌باشد و احتمال اینکه مؤلفان از کتاب‌های او بهره برده و بدون سند گزارش کرده باشد، است. مدائنی در نگارش آثارش از روش اخباریان که روش حدیثی و بر اساس سلسله اسناد ذکر کرده است. برای نمونه «انّ المدائنی حکى عن ابى یقظان عن جویریة بن اسماء» (ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۱۵، ج ۱۵: ۱۴۰)، «علی بن محمد [المدائنی] ... عن سعید بن المسیب» (خلیفه بن خیاط، ۱۴۱۴ الف: ۵۳) اما مؤلفان پس از او، نیز گاه سند گزارش مدائنی را با «رجاله» یا «اسانیده» آورده‌اند مانند: «عن المدائنی عن رجاله، قال»، (عسکری، ۱۴۰۸: ۲۲۸ و ۲۱۰) «قال علی بن محمد المدائنی باسانیده». (ابن عساکر، ۱۴۱۵، ج ۴: ۳۲۷) گاه مؤلفان فقط از کتاب مدائنی یاد کرده‌اند بی‌آنکه طروق سند گزارش را یاد کرده باشند. این نشان می‌دهد کتاب مدائنی نزد آنان بوده است مانند: «ذکر ابوالحسن المدائنی فی کتاب رُسلِ النبیّ (ص) باسانیده.» (ابن حجر، ۱۴۱۵، ج ۳: ۱۵۴؛ ابن سعد، بی‌تا، ج ۱: ۲۸۲) گاه مؤلفان از مدائنی مطلبی را گزارش کرده‌اند، بی‌آنکه نام کتاب او را ذکر کنند که این می‌تواند نشانگر آن باشد که کتاب مدائنی در نزد آنان بوده و فقط با اسم و نام پدر از او یاد کرده‌اند. برای نمونه: «قال علی بن محمد: خرج فی المحرم وافتتحها [خبیر] فی صفر...»، (خلیفه بن خیاط، ۱۴۱۴ الف: ۴۹) گاه مؤلف نقل قول از مدائنی کرده است، بی‌آنکه سندی ارائه دهد، احتمال دارد که کتاب مدائنی در دستش بوده یا بدون آنکه نامی از کتابی که مطلب را گرفته ذکر نکرده است مانند: «فی قول المدائنی: ولقبه [حمزه] النبی سماء سید الشهداء.» (امین، بی‌تا، ج ۶: ۱۱۴)

۲. نقش تمدنی مدائنی در تاریخ نگاری اسلامی (با محوریت سیره‌نگاری)

بسط دانش‌افزایی مسلمانان در سیره نبوی به طوری که آثار مکتوب وی نشانه‌ی تمدن اسلامی در قرن سوم است. مدائنی در میان معاصران خود به سبب کثرت تألیفاتش - حدود ۲۶۲ اثر - سرآمد زمان خود می‌باشد؛ زیرا دانش گسترده وی در خصوص زندگانی رسول خدا(ص) منجر به نگارش کتاب‌های مستقلی در این خصوص شد؛ البته به دلایلی بسیاری مانند: پدیددار شدم تألیفات عمومی مانند کتاب تاریخ طبری که مؤلفان به گزینش اخبار و ادغام گزارش‌ها از تک‌نگاری‌ها پرداختند؛ عدم نیاز به استنساخ آثار تک‌نگاری‌های با وجود تألیفات عمومی؛ بکارگیری روش‌های ترکیبی و تحلیلی از سوی مؤلفان سبب شد تا آثار تک‌نگار از بین بروند و فقط نام آنها را در کتاب‌های فهرست و غیر آن ثبت شده است. آثار مکتوب مؤلفان گذشتگان از جمله مدائنی در سیره نبوی نشانه‌ی توجه مؤلفان به سیره‌نگاری است که جلوه‌ای از علم و تمدن اسلامی را در قرن سوم نشان داده‌اند. (بورلو، ۱۳۸۹: ۲۳ و ۱۳۲) این مکتوبات گذشتگان سرمایه‌ی گرانسنگی است که دانش و تمدن اسلامی را برای آیندگان حفظ کرده است. از این روی اخبار و نوشته‌های مدائنی در پیش و پس از بعثت بررسی می‌شود و ذکر این اخبار نشان از توجه وی به شخصیت پیامبر اعظم(ص) در ابعاد مختلف است.

الف) پیش از بعثت پیامبر(ص)

گزارش‌های مدائنی در باره تاریخ زندگانی پیامبر اکرم(ص) در مکه

گزارش‌های اخبار مدائنی درباره پیش از بعثت پیامبر(ص) اندک است. برای نمونه به گزارش‌هایی از مدائنی اشاره می‌گردد. مدائنی چگونگی احترام و تجلیل عبدالمطلب از پیامبر(ص) و کودکی ایشان را گزارش کرده است. (بلاذری، ۱۹۵۹ الف، ج ۱: ۸۱) در گزارش دیگر مدائنی به حفر زمزم از سوی عبدالمطلب و چگونگی حفر آن اشاره دارد. (بلاذری، ۱۹۵۹ الف، ج ۱: ۸۱) هم‌چنین مدائنی گزارش‌هایی درباره پدر رسول خدا(ص) حضرت عبدالله و مادران آن حضرت را آورده است. (بلاذری، ۱۹۵۹ الف، ج ۱: ۸۱) در گزارش دیگر از مدائنی آمده است که رسول خدا(ص) به فاطمه بنت اسد اسیری را بخشید و ایشان همان اسیر را به عقیل بن ابی طالب بخشید. (بلاذری، ۱۹۷۴ الف، ج ۲: ۲۳۴)

این گزارش‌ها مدائنی افزون بر دانش‌افزایی برای مسلمانان، جایگاه اجتماعی آن حضرت را نزد دیگران در عصر جاهلیت بیان کرده است، چنانکه حفر زمزم نشانه‌ای از احیای اثر باقی‌مانده از حضرت

ابراهیم (ع) است که از سوی عبدالمطلب بار دیگر صورت گرفت تا مردم از آب آن استفاده کنند؛ زیرا در دوران جاهلیت این چاه زمزم پر شده بود و اثری از آن باقی نمانده بود. (مرتضوی زاده ۱۴۰۰: ۱۳۰-۱۲۵) به همین خاطر حضرت عبدالمطلب چاه زمزم را از خاک و اشیایی که در آن ریخته شده بود پاکسازی کرد و آن را زنده کرد. وجود زمزم حکایت‌گر تمدن ابراهیمی است که امتداد این تمدن در طول تاریخ اسلام نمایان است و جوشیدن آب زمزم زیر پای اسماعیل را زنده نگه داشته است و خواهد داشت و فداکاری هاجر را نشانگر است. بخشش اسیر نزد پیامبر (ص) و نزد فاطمه بنت اسد، دلالت بر روح بزرگ این خاندان بر بخشش دارد که نشان از عظمت فرهنگ بخشش در اسلام است.

ب) پس از بعثت پیامبر (ص)

۱. در مکه؛ جایگزینی تمدن توحیدی بر تمدن جاهلی

مدائنی اخبار پس از رسالت رسول خدا (ص) را آورده است که نشان از ظهور دانش و تمدن اسلامی در سرزمین حجاز دارد؛ مشرکان به خصوص مردم مکه غوطه‌ور در خرافات و بت‌پرستی بودند و آن حضرت به مبارزه با تمدن جاهلی پرداخت و توانست تمدن توحیدی را جایگزین آن نماید. مدائنی گزارش کرده است که مشرکان به خاطر آنکه از سوی پیامبر (ص)، از عبادت بت‌ها منع می‌شدند، به ایشان «ابن آبی کبشه» می‌گفتند؛ زیرا وی با عبادت کنندگان بت‌ها مخالفت می‌کرد، (بلاذری، ۱۹۵۹ الف، ج ۱: ۹۱)، گرچه مدائنی نیز نام «ابن آبی کبشه» را برای چند نفر دیگر گزارش کرده است از جمله آنان: وَجَزْ بِنْ غَالِبْ بُوْدْ كِهْ عِبَادَتْ بَتِّهَا رَا اِنْكَارْ مِیْ كَرْدْ وَ بَرْ اَنِّهَا عِیْبْ مِیْ كَرَفْتْ وَ عِبَادَتْ كِنْدِگَانْ اَن رَا سَرزَنَشْ مِیْ- كَرْدْ. از این رو، تشابه ایشان به «ابی کبشه»، دعوت به توحید بوده است. دیگر آنکه به سبب انتساب آن حضرت به «ابی کبشه» به جهت انتساب مادری است. (بلاذری، ۱۹۵۹ الف، ج ۱: ۹۱) آن حضرت چراغ دانش را روشن کرد تا جهل و تاریکی را از بشر بزدايد. قرآن با تأکید بر همین موضوع می‌فرماید که آیا کسانی که می‌دانند با آنانی که نمی‌دانند برابرنند. (زمر: ۹)

مدائنی در «کتاب الامثال» همراهی افرادی را با پیامبر (ص) گزارش کرده است. هنگامی که رسول خدا (ص) از مکه برای تبلیغ خارج شد تا اسلام را بر قبایل عرب عرضه نماید از جمله همراهان ایشان: علی (ع) بود، حتی در سفر به سوی طائف نیز رسول خدا (ص) را همراهی کرد. (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴، ج ۴: ۱۲۶ و ۱۲۸) برآورد این گزارش مدائنی آن است که آن حضرت نجات‌دهنده مردم از تمدن جاهلی بود که ظهور آن در بت‌پرستی نمایان بود. ایشان مردم را به عبادت پروردگار دعوت می‌کرد

و این دعوت سرآغاز تمدن اسلامی در عصر جاهلی بود به طوری که آن حضرت با یکی از مظاهر کفر که بت پرستی بود، مبارزه کرد. مدائنی با توجه به شناخت از بستر فرهنگی و اجتماعی جامعه گزارش-هایی را ذکر کرده که با اعتقاد مذهبی او ناسازگار است در عین حال نام علی(ع) را از همراهان پیامبر(ص) به تبلیغ و هجرت آورده است. این رویکرد مدائنی از این گزارش و مانند آنها، دلالت بر وسعت نظر او درباره موضوعات تاریخ اسلام دارد. که وی توانست چهره درخشان تمدن اسلامی و درخشش علم و دانش را در قرن سوم نمایان کند.

۲. در مدینه؛ گزارش مدائنی در باره سیره پیامبر اکرم(ص)

تألیفات مدائنی نزد مؤلفان پس از وی بسیار مورد توجه قرار گرفت و آنان بسیاری از گزارش های او را در آثار خود ثبت کرده اند. از جمله آنها: اینکه وی عقد أُخُوْتِ پیامبر(ص) با حضرت علی(ع) را گزارش کرده است که وقتی رسول خدا(ص) پیمان برادری میان اصحاب مهاجر و انصار برقرار کرد، حضرت علی(ع) به ایشان فرمود که که ای رسول خدا! میان اصحاب پیمان برادری برقرار کردی و من را ترک کردی. پیامبر(ص) به او فرمود: «أَنْتَ أَحْيَىٰ أَمَا تَرْضَىٰ أَنْ تُدْعَىٰ إِذَا دُعِيْتُ وَ تُكْسَىٰ إِذَا كُسِيتُ وَ تَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِذَا دَخَلْتُ.» علی(ع) فرمود: بله، ای رسول خدا! (بلاذری، ۱۹۷۴ الف، ج ۲: ۱۴۴) مؤلفان بعدی این عقد اخوت را از مدائنی که بلاذری از او نقل کرده، (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۲: ۳۷۸) ذکر کرده اند. این عقد اخوت نشانه ای از فرهنگ سازی میان مسلمانان است که جلوه ای از تمدن اسلامی است.

مدائنی اولین سربیه را سربیه حمزه بن عبدالمطلب و بعد سربیه ابواء دانسته است. (خلیفه بن خیاط، ۱۴۱۴ الف: ۳۵ و ۳۰) آغازین غزوه، غزوه بدر است (عسکری، ۱۴۰۸: ۱۲۳) و نام دوتن از آنان که در بدر به شهادت رسیده اند را یاد کرده است. (خلیفه بن خیاط، ۱۴۱۴ ب: ۱۴۳) از مدائنی گزارشی در باره سربیه یا غزوه ودان، (عسکری، ۱۴۰۸: ۱۱۹) نخستین سربیه و همچنین رنگ پرچم جبهه اسلام و علمداری جنگ به دست حمزه (عسکری، ۱۴۰۸: ۱۲۰) و شعار حمزه در جنگ (زرکلی، ۱۹۸۰، ج ۲: ۲۷۸) جنس پرچم رسول خدا(ص)، نام پرچم انصار در جنگ احد (خلیفه بن خیاط، ۱۴۱۴ الف: ۳۸) و رخداد احد، (عسکری، ۱۴۰۸: ۱۲۶) ملقب شدن حمزه به سید الشهداء، (امین، بی تا، ج ۶: ۱۱۴) اولین نماز خوف، (عسکری، ۱۴۰۸: ۱۱۱) سربیه بنی لحيان (خلیفه بن خیاط، ۱۴۱۴ الف: ۴۵)، هلاکت عمرو بن عبدود به دست علی(ع) (امین، بی تا، ج ۱: ۲۶۵-۲۶۶)، صلح حدیبیه (عسکری، ۱۴۰۸: ۲۱۰-۱۲۱)، تاریخ فتح خیبر و تاریخ فتح مکه (خلیفه بن خیاط، ۱۴۱۴ الف: ۴۹ و ۵۳) و

ورود هئیت‌های نمایندگی بر آن حضرت (ابن سعد، بی‌تا، ج: ۱؛ ۲۵۵؛ ابن عساکر، ۱۴۱۵، ج: ۴؛ ۳۲۷) و موارد دیگر نیز آمده است. گزارش وی از غزوات و سریه‌ها و مانند آن، نشان از توجه دادن مسلمانان به رفتار و عمل آن حضرت در برابر مشرکان است. بیان کیفیت خواندن نماز خوف، تعیین پرچم، رنگ آن، شعارها و مانند آن جلوه‌ای از تمدن اسلامی است که مدائنی در مکتوبات خود گزارش‌هایی از آنها را آورده کرده است.

۳. نقش تمدنی مدائنی در سیره‌نگاری

مدائنی برخوردار از دانش گسترده خود در علوم مختلف به انواع تاریخ‌نگاری پرداخت از جمله وی آثاری را سیره نبوی نگاشت به طوری که با بهره‌گیری از کتاب‌های پیشینیان، به تکمیل آنها پرداخت و نیز خود صاحب ابتکار در تدوین برخی از موضوعات در سیره نبوی بود. مکتوبات مدائنی در تاریخ‌نگاری اسلامی از جمله سیره‌نگاری کمک کرد تا علم و تمدن اسلامی در آن عصر گسترش و بسط یابد. به برخی از آن مکتوبات مدائنی در سیره نبوی اشاره می‌شود.

۳-۱) تکمیل موضوعات تدوین شده اخباریان گذشته

مدائنی موضوع پیشینیان در سیره‌نگاری را ادامه داد و به تکمیل آنها پرداخت. شاید بتوان گفت که این‌گونه تألیفات نشان دهنده اهمیت دادن به این موضوعات باشد که وی نیز به آنها پرداخته است. در اینجا به چند مورد که به صورت مستقل تدوین شده، اشاره می‌گردد.

۳-۱-۱) کتابُ أُمَّهَاتِ النَّبِيِّ (ص) و کتابُ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ (ص)

مدائنی کار اخباریان پیشین را درباره شرح حال مادران پیامبر (ص) تکمیل و آثار مستقلی در این باره نگاشت. پس از وی محمد بن حبیب (؟- ۲۴۶ق) و دیگران کار او را ادامه و تکمیل کردند (ندیم، بی‌تا: ۱۱۰؛ طهرانی، ۱۴۰۸، ج: ۲۰؛ ۱۳۹) هم‌چنین مدائنی پس از هشام، کلبی و واقدی (۱۳۰-۲۰۷ق) درباره همسران رسول خدا (ص) «کتاب ازواج النبی (ص)» را مستقل نوشت (ابن سعد، بی‌تا، ج: ۸؛ ۱۱۲-۴۲؛ ابن هشام؛ ۱۳۸۳، ج: ۴؛ ۱۰۶۳-۱۰۵۷؛ ندیم، بی‌تا: ۱۰۹، ۱۱۱، ۱۱۳) و دیگران نیز این کار را ادامه دادند. (باشا بغدادی، بی‌تا الف، ج: ۱؛ ۶۶؛ صفدی، ۱۴۲۰، ج: ۱۴؛ ۱۲۶) قرآن همسران پیامبر (ص) را «أُمَّهَاتُ الْمُؤْمِنِينَ» نامیده است (احزاب: ۶) به همین سبب آنان جایگاه ویژه‌ای به سبب همین انتساب به پیامبر (ص) داشتند. اگرچه برخی از آن همسران پیامبر (ص) به مخالفت امر ایشان

پرداختند و حوادثی تلخی را در تاریخ اسلام رقم زدند و در انحراف جامعه اسلامی کمک کردند. می-توان گفت که این دو کتاب، به جایگاه خانواده به خصوص مادران آن حضرت و جایگاهی که همسران پیامبر (ص) به سبب زوجیت با ایشان پیدا کردند، پرداخته است. نقش اینان به عنوان الگو در شکل‌گیری تمدن اسلامی تأثیرگذار بوده است.

۳-۱-۲) کتاب صِفَةِ النَّبِيِّ (ص) و خُطْبِ النَّبِيِّ (ص)

ذکر صفات پیامبر اکرم (ص) در قرآن سبب شد که مؤلفانی از جمله مدائنی کتاب مستقلی در این موضوع بنویسند. (محمد بن حبيب، ۱۳۶۳ الف: ۹؛ محمد بن حبيب، بی تا: ۹؛ ندیم، بی تا: ۱۱۳) و مؤلفان پس از آنان، به ادامه کار پیشینیان پرداختند؛ اگرچه در منابع عمومی از جمله کتاب‌های حدیثی، تراجم و محلی بابی با عنوان «صفة رسول الله (ص)» آمده است. (ابن سعد، بی تا، ج: ۱؛ ۳۶۲؛ بخاری، ۱۴۰۱، ج: ۴؛ ۱۶۴؛ ابن شبهه، ۱۴۱۰، ج: ۲؛ ۶۰۷-۶۰۲) درباره نگارش خطبه‌های آن حضرت افرادی مانند ابن عباس (نجاشی، ۱۴۱۶: ۲۴۳؛ صدر، بی تا: ۹۹)، مدائنی (ندیم، بی تا: ۱۱۴) و دیگران (ابوالشیخ، ۱۴۱۲، ج: ۱؛ ۷۳؛ باشا بغدادی، بی تا الف، ج: ۲؛ ۲۹۲) نگاشتند. نگارش آثاری در تبیین صفات آن حضرت نشانگر توجه مؤلفان به شخصیت آن حضرت است. خطبه‌های مکتوب شده آن حضرت نقش تبیین‌کننده در فرهنگ و تمدن اسلامی دارد و باورهای الهی را استحکام می‌بخشد.

۳-۲) پیشگامی در تدوین موضوعاتِ ابتکاری در زیر مجموعه سیره‌نگاری

ذکر شد که سیره‌نگاری جزئی از تاریخ‌نگاری اسلامی است که در بردارنده دانش و تمدن اسلامی است. افزون بر پیشگامی مدائنی در انتخاب عناوین، سمت و سوی مؤلف را نشان داده که چنین موضوعاتی در نظرش مهم و تأثیرگذار در جامعه آن عصر بوده که به تدوین آنها پرداخته است. به برخی از مکتوبات ابتکاری مدائنی در زیر شاخه‌های سیره‌نگاری است که در گسترش علم و تمدن اسلامی کمک کرده است، اشاره می‌شود.

۳-۲-۱) کتابُ عُهُودِ النَّبِيِّ (ص)

گرچه پیمان‌نامه‌ها و عهدنامه‌ها رسول خدا(ص) با قبایل و طوائف مختلف در منابع عمومی و سیره‌ای وجود دارد؛ اما کسی مستقل درباره آنها کتابی تدوین نکرد و مدائنی نخستین فردی است که این کار را کرد. (ندیم، بی‌تا: ۱۱۲) موضوع عهدنامه‌ها جلوه‌ای از تمدن اسلامی است که مورد توجه همگان قرار گرفته است. نگارش این عهدنامه‌ها بیانگر دانش نبوی - که برگرفته از علم خدادادی به اوست - می‌باشد.

۳-۲-۲) کتابُ أَخْبَارِ الْمُنَافِقِينَ وَ كِتَابُ تَسْمِيَةِ الْمُنَافِقِينَ وَمَنْ نَزَلَ فِيهِ الْقُرْآنُ مِنْهُمْ وَمَنْ غَيْرِهِمْ

در منابع عمومی سیره، مانند السیره النبویه از ابن هشام (نیمه اول قرن دوم - ۲۱۲ یا ۲۱۹ق) و انسب الاشراف از بلاذری (۱۹۸-۲۷۹ق) به این موضوع‌های پرداخته شده است؛ (بلاذری، ۱۹۵۹ الف، ج ۱: ۲۷۷-۲۷۴) اما مدائنی نخستین کسی است که کتاب «اخبار المنافقين» و «تسمیة المنافقين و...» را نگاشت؛ (ندیم، بی‌تا: ۱۱۳؛ حموی، بی‌تا، ج ۱۴: ۱۲۹؛ ذهبی، ۱۴۱۳ الف، ج ۱۰: ۴۰۲) پس از مدائنی، ابن مدینی (۱۶۸-۲۳۴ق) این کار را ادامه و به تکمیل کتاب پرداخت. (باشا بغدادی، بی‌تا الف، ج ۱: ۴۶). مدائنی با نگارش این آثار با فرهنگ و تمدن جاهلی مبارزه کرده و نمونه‌های آن را بیان کرده است.

۳-۲-۳) کتابُ تَسْمِيَةِ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ (ص)

در منابع عمومی از جمله کتاب‌های سیره به این موضوع در لابلای موضوعات دیگر پرداخته شده است؛ (ابن هشام، ۱۳۸۳، ج ۱: ۳۰۰، ۳۶۲-۳۵۴؛ بلاذری، ۱۹۵۹ الف، ج ۱: ۱۵۶-۱۵۱ و ۲۷۴) اما مدائنی نخستین کسی است که جداگانه به تدوین آن پرداخت، (ندیم، بی‌تا: ۱۱۳؛ حموی، بی‌تا، ج ۱۴: ۱۳۰) حتی قرآن به این موضوع اشاره دارد « وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَعْتَنُ... » (توبه: ۶۱). اینان مورد لعن خداوند و پیامبرش قرار گرفته‌اند (احزاب: ۵۷) شناساندن این افراد برای آن است تا درس عبرتی برای جامعه باشد تا از تخریب فرهنگ و تمدن اسلامی که پیامبر(ص) بر اساس میراث اسلام (قرآن و سنت) آن را بنا کرده بود، جلوگیری نماید.

۳-۲-۴) کتابُ تَسْمِيَةِ الْمُسْتَهْزِئِينَ الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ.

همواره در طول تاریخ پیامبران مورد تمسخر مخالفان خود بودند. (یس: ۳۰؛ انعام: ۱۰) شدت تمسخرها چنان بود که گاه رسول اکرم(ص) دچار تنگی سینه می‌شد، ولی خداوند وعده محافظت از ایشان را در برابر تمسخر و استهزاها داده بود. (حجر: ۹۵) مدائنی اولین فردی است که درباره این موضوع کتابی مستقل نگاشت. (ندیم، بی‌تا: ۱۱۳؛ حموی، بی‌تا، ج ۱۴: ۱۳۰) گر چه در لابلای منابع دیگر به این موضوع اشاره شده است؛ (محمد بن حبيب، بی‌تا ب: ۳۸۶ و ۳۸۷؛ طبرانی، ۱۴۱۲: ۸۹-۸۸) اما مدائنی با این نگارش به نقش پیامبر(ص) در پایداری و استقامت که نتیجه‌اش پیروزی بر دشمن است را یادآور شده است و جلوه‌ای از فرهنگ مقاومت و ایستادگی در برابر شمن را نشان داده است.

۳-۲-۵) کتابُ رَسَائِلِ النَّبِيِّ (ص) وَ كِتَابُ كُتُبِ النَّبِيِّ (ص) إِلَى الْمُؤَلَّوِّكَ

در منابع عمومی به این نامه‌ها اشاره شده است؛ (ابن سعد، بی‌تا، ج ۱: ۲۹۱-۲۵۸؛ بلاذری، انساب الاشراف، ۱۹۵۹ الف، ج ۱: ۵۳۲-۵۳۱) اما مدائنی نخستین فردی است که درباره آن دو موضوع مستقل کتاب نوشت (ندیم، بی‌تا: ۱۱۳؛ حموی، بی‌تا، ج ۱۴: ۱۳۰) و پس از او ابن مدینی (باشا بغدادی، بی‌تا الف، ج ۲: ۲۹۹) کار مدائنی را تکمیل کرد. این اثر مدائنی نشانگر توجه او به فرهنگ و تمدن اسلامی است که نامه‌های و نامه‌نگاران آن حضرت را ثبت کرده است. محتوی نامه‌ها می‌تواند تا با دقت بیشتری به دانش در عصر نبوی توجه شود.

۳-۲-۶) کتابُ آيَاتِ النَّبِيِّ (ص)

مدائنی نخستین فردی بود که به تدوین اثری مستقل درباره نشانه‌های پیامبر(ص) با عنوان کتاب «آيَاتُ النَّبِيِّ» پرداخت. (ندیم، بی‌تا: ۱۱۳؛ حموی، بی‌تا، ج ۱۴: ۱۳۰؛ صفدی، ۱۴۲۰، ج ۲۲: ۲۹) این کتاب نوعی اعجاز از سوی خداوند برای اثبات حقانیت پیامبر(ص) است. بیهقی (۳۸۴-۴۵۸ق) کتاب سیره‌اش را با عنوان «دلایل النبوة و معرفة احوال صاحب الشريعة» نوشت. این کتاب اشاره به نقش پیامبر(ص) در پایه‌گذاری تمدن اسلامی دارد که چگونه تمدن جاهلی را از بین برد و تمدن نوین اسلامی را جایگزین آن کرد.

۳-۲-۶) کتابُ إقطاعِ النَّبِيِّ (ص)

در منابع تاریخی به إقطاع - زمین‌های داده شده به افراد - (دهخدا: واژه إقطاع) در زمان رسول خدا(ص) و خلفا اشاره شده است؛ (ماوردی، ۱۳۸۶: ۱۹۷-۱۹۰) اما مدائنی نخستین کسی است که با این موضوع کتاب مستقلی نوشت. (ندیم، بی‌تا: ۱۱۳؛ حموی، بی‌تا، ج ۱۴: ۱۳۰) إقطاع‌نگاری زیر شاخه‌ای از سیره‌نگاری است که از مکتوبات مدائنی است که جلوه‌ای از تمدن اسلامی را نشان داده است.

۳-۲-۷) کتابُ فُتُوحِ النَّبِيِّ (ص)

فتوح جمع فتح، به معنای گشودن دارالحرب از راه جنگ و غلبه بر دشمن یا از راه مسالمت‌آمیز است که منتج به اعمال حاکمیت دولت اسلامی است. (عزیزی، ۱۳۹۱: ۶۰) کتاب فتوح نوعی تاریخ‌نگاری است که نزد مؤلفان اهمیت داشته تا به اخبار فتح شهرها (از لحاظ جغرافیایی و سیاسی) - به طور عام مانند فتوح البلدان بلاذری و گاه به طور خاص مانند فتوح مصر ابن‌الحکم - پرداخته‌اند. فتح مدینه، با قرآن آغاز شد و رسول خدا (ص) فرمود «فُتِحَتِ الْمَدِينَةُ بِالْقُرْآنِ» (ابن ابی حاتم، ۱۳۷۱، ج ۷: ۲۲۷) و اقدی صلح حدیبیه را فتحی بزرگ دانسته است. (واقدی، ۱۴۰۵، ج ۱: ۶۲۲) بلاذری غزوات آن حضرت را در شبه جزیره حجاز به عنوان فتوح پیامبر (ص) یاد کرده است. (بلاذری، بی‌تاب: ۱۸، ۲۵، ۲۸، ۳۱) سوره‌ای به نام «فتح» نازل شده است که آغاز آن با آیه «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا» است. به نظر می‌رسد با توجه به سوره فتح، مدائنی اولین فردی بود که در این موضوع کتاب مستقل نوشت. (ندیم، بی‌تا: ۱۱۳؛ حموی، بی‌تا، ج ۱۴: ۱۳۰) مدائنی با تدوین این کتاب، رهبریت رسول خدا(ص) را در جامعه اسلامی در جنگ‌ها بیان کرده است که توانست با مدیریت و راهبرد جدید حاکمیت خود را در برابر مشرکان به کار بگیرد. فتوح‌نگاری در دوران اسلامی به خصوص در عصر نبوی بخشی از زیر مجموعه تاریخ‌نگاری اسلامی در تمدن اسلامی است.

۳-۲-۸) کتابُ صلحِ النَّبِيِّ (ص)

اولین پیمان‌نامه صلح زمانی بسته شد که پیامبر(ص) همراه مسلمانان برای مناسک عمره عازم مکه شدند که مشرکان در حدیبیه جلوی آنان را گرفتند و مانع رفتن آنان به مکه برای انجام مناسک شدند. گفتگوی میان مسلمانان و مشرکان باعث بستن پیمانی به نام پیمان حدیبیه شد که سرانجام آن صلح بود. مدائنی نخستین فردی است که کتاب صلح النبي(ص) را مستقل نوشت. (ندیم، بی تا: ۱۱۴) پس از او، ابن مدینی این کار را ادامه داد و به تکمیل آن پرداخت. (باشا بغدادی، بی تا الف، ج ۲: ۳۱۰) با رجوع به کتابهای عمومی فقهاء و محدثان می توان عنوان «کتاب الصلح» را مشاهده کرد که احکام آن را آورده اند. مدائنی با تدوین این کتاب، واقع شدن صلح را یک راهبرد اساسی مسلمانان دانسته است که الگویی از برخورد مسلمانان با دشمنان است. این مکتوب نشان از عظمت اسلام دارد و تمدن اسلامی را برجسته کرده است.

۳-۲-۹) کتابُ دُعَاءِ النَّبِيِّ (ص)

مدائنی نخستین کس است که درباره دعاء النبي(ص) کتاب مستقل نوشت. (ندیم، بی تا: ۱۱۴؛ حموی، بی تا، ج ۱۴: ۱۳۰) پس از او، ابن مدینی کار را او را ادامه داد. (باشا بغدادی، بی تا الف، ج ۲: ۲۹۵) گرچه چنین گزارش هایی از مدائنی در منابع پس از او نیست، اما این اقدام او سبب شد تا در ادوار بعدی کتاب های دعا نگاشته شود. می توان گفت وی با نگارش این کتاب به نقش دعا در تربیت انسان که تمدن ساز است، اشاره کرده است.

۳-۲-۱۰) کتابُ خَيْرِ الْإِفْكِ

در غزوه بَنِي الْمُصْطَلِقِ، عائشه همسر پیامبر(ص) مورد تهمت قرار گرفت و آیاتی از قرآن به آن اشاره دارد. (نور: ۱۱-۱۲) این یک موضوع اجتماعی، خانوادگی و سیاسی بود و حاکمیت حق داشت آن را بررسی نماید. برخی از اخباریان به سبب اهمیت این موضوع که تأثیرگذار بر فرهنگ جامعه بود، کتابی در این موضوع جداگانه نگاشتند که مدائنی نخستین آنان بود. (ندیم، بی تا: ۱۱۴) پس از او، ابن مدینی (باشا بغدادی، بی تا الف، ج ۱: ۴۲۶) این کار را انجام داد. مؤلفان دیگر در چند قرن بعد آن کار را ادامه دادند. (باشا بغدادی، بی تا ب، ج ۱: ۳۹۶؛ حاجی خلیفه، بی تا، ج ۲: ۱۰۴۰) نگاشتن این کتاب از سوی مدائنی نشانگر هوشمندی او از شناخت بستر زمان و مکان است تا پاکي خانواده پیامبر(ص) را برساند؛ زیرا آن حضرت از پایه گذاران فرهنگ و تمدن اسلامی است تا تهمت زدن به افراد که برخاسته از فرهنگ و تمدن جاهلی است، پرهیز شود.

۳-۲-۱۱) کتابُ عَمَّالِ النَّبِيِّ عَلَى الصَّدَقَاتِ

رسول خدا(ص) کارگزارانی را برای جمع‌آوری صدقات به مناطق شبه جزیره حجاز اعزام کرد تا پس از گردآوری صدقات، آنها در اختیار حکومت قرار گیرد تا میان نیازمندان تقسیم شود. در حقیقت آن حضرت با فرستادن کارگزاران اعمال حاکمیت کرده و به تقویت فرهنگ اسلامی که صدقه است، پرداخته است. مدائنی نخستین فرد است که کتاب مستقل نوشت. (ندیم، بی تا: ۱۱۳) پس از او، ابن مدینی (باشا بغدادی، بی تا الف، ج ۲: ۳۱۵) در این موضوع کتاب مستقلی نوشت. گرچه در منابع عمومی عامل صدقات پیامبر(ص) ذکر شده است؛ (خلیفه بن خیاط، ۱۴۱۴ الف: ۴۹) اما تبیین جایگاه کارگزاران پیامبر(ص) در گرفتن صدقات نشان از جایگاه تمدنی اسلام دارد که به این نحو ظهور یافته است.

۳-۲-۱۲) کتابُ مَا نَهَى عَنْهُ النَّبِيُّ (ص)

پیامبر(ص) به عنوان حاکم اسلامی مواردی را برای اصلاح جامعه نهی کرده است. این نهی در برخی از مسائل اجتماعی، دینی، فرهنگی و اخلاقی بروز کرده است. رستگاری انسان در گرو عمل به منهیات پیامبر(ص) است. مدائنی نخستین فردی است که در این موضوع کتاب مستقل نوشت. (ندیم، بی تا: ۱۱۴) پس از او ابن مدینی (باشا بغدادی، بی تا الف، ج ۲: ۳۲۷) و افراد دیگر (باشا بغدادی، بی تا ب، ج ۱: ۴۹) درباره آن کتاب نوشتند. می توان گفت که این کتاب اشاره به مبارزه پیامبر(ص) با پایه‌های فرهنگ و تمدن جاهلی است.

۳-۲-۱۳) کتابُ خَاتَمِ [خَاتِمِ] وَ الرَّسُلِ

پیامبر(ص) با مهوری که داشت، نامه خود را تأیید می کرد که معرّف نویسنده‌ی نامه بود. بر آن مهر نقش «محمد رسول الله» حکاکی شده بود. (سجستانی، ۱۴۱۰، ج ۲: ۲۳۹) این، بهترین ابزاری بود که قدرت حاکمیت آن حضرت را به پادشاهان و قبایل نشان می داد. با این مهر پیمان‌نامه خود را با دیگران مستحکم می کرد. از این روی مدائنی نخستین کسی بود که درباره آن کتاب مستقلی نوشت. (ندیم، بی تا: ۱۱۳) پس از او، ابن مدینی (باشا بغدادی، بی تا الف، ج ۲: ۲۹۱) و مؤلفان دیگر «کتاب الخاتم» نوشتند. مدائنی با نگارش این کتاب، به یکی از ابزارهایی تمدنی که از سوی پیامبر(ص) به کار گرفته شده پرداخته است.

۴. نتیجه گیری

مدائنی به تدوین کتاب‌های مستقل در سیره نبوی پرداخت که این نگارش‌های نشانگر دانش وسیع و گسترده‌ی وی است. مکتوبات مدائنی از آثار تمدنی قرن سوم به شمار می‌آید که در دوران‌های بعد در منابع فهرست‌نگاری تبلور یافته است. پرداختن مدائنی به انواع تاریخ‌نگاری اسلامی نشان از توجه وی به دانش و تمدن اسلامی است که سیره‌نگاری و زیر شاخه‌های آن نیز جزو آن به حساب می‌آید. قرآن تنها سند تاریخی محکم و استوار است که به حوادث تاریخ زندگانی پیامبران از جمله رسول خدا (ص) پرداخته و تأثیر هدایت‌گونه‌ای بر تاریخ‌نگاری مسلمانان داشته است. این نوع از تاریخ سیره‌نگاری درباره آن حضرت، از ابداعات قرآن است که به آن اهمیت داده است. دانش رسول خدا (ص) برگرفته از وحی بود به طوری که خود فرمود که من شهر علمم و علی (ع) درب آن است. اهمیت سیره‌نگاری سبب شد تا سیره‌نگاران قول و فعل آن حضرت را به رشته تحریر در آورند و گسترش علم و تمدن اسلامی صدر اسلام را نشان دهند.

تالیفات مدائنی نشانگر سطح علمی و فرهنگی جامعه آن روز است؛ زیرا وی با شناختی که از بستر فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اخلاقی جامعه داشت به تدوین موضوعات کاربردی و مورد نیاز پرداخت و پایه‌های علم و تمدن اسلامی را نشان داد. سیره پیامبر (ص) در جامعه اسلامی، تبیین اعمال حاکمیت و چگونگی تعامل و مقابله آن حضرت با اصحاب و مخالفان (مشرکان، منافقان و یهودیان)، صلح‌نامه، پیمان‌نامه، نامه‌نگاری‌ها به سران کشورها و قبایل، و دعوت آنان به اسلام و موارد دیگر، دلیل بر اعمال حاکمیت آن حضرت در شبه جزیره حجاز است، این اعمال حاکمیت در احکام حکومتی و مهر کردن نامه‌ها و نواهی ایشان (ص) ظاهر می‌شد. این تدوین‌ها تداعی‌کننده علم و تمدن اسلامی در عصر نبوی است که برخاسته از میراث اسلام است و آن حضرت پایه‌گذار تمدن نوین اسلامی است که آن را جایگزین تمدن جاهلی کرده بود. پیشگامی مدائنی در تدوین برخی از موضوعات نشانگر توجه وی به جلوگیری از تخریب فرهنگ و تمدن اسلامی است. احیای مکتوبات مدائنی می‌تواند نقش اساسی مسلمانان در گسترش دانش و تمدن اسلامی در قرن سوم را برای پژوهشگران و مطالعه‌کنندگان تاریخ اسلام نشان دهد.

منابع

قرآن کریم.

- ابن ابی حاتم، عبدالرحمن (۱۳۷۱ق)، الجرح و التعديل، بيروت، دار إحياء التراث العربي، هند، مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، ج ۷.
- ابن ابی الحديد، عبدالحميد (۱۴۰۴ق)، شرح نهج البلاغة، تحقيق محمد ابو الفضل ابراهيم، مصر، دار إحياء الكتب العربية - عيسى البابي الحلبي وشركاه، ج ۴.
- ابن حجر، احمد بن علي (۱۴۱۵ق)، الاصابه، تحقيق عادل احمد عبدالمجيد و علي محمد معوض، بيروت، دارالكتب العلمية، ج ۳.
- ابن سعد، محمد (بی تا)، الطبقات الكبرى، بيروت، دار صادر، ج ۱، ۷ و ۸.
- ابن شبة، عمر (۱۴۱۰ق)، تاريخ المدينة المنورة، تحقيق: فهيم محمد شلتوت، قم، دارالفکر، چاپخانه القدس، ج ۲.
- ابن عبدالبر، يوسف (۱۴۱۲ق)، الاستيعاب في معرفة الاصحاب، تحقيق: علي محمد الجاوي، چاپ: الأولى بيروت، دار الجليل، ج ۳.
- ابن عساکر، علي (۱۴۱۵ق)، تاريخ مدينة دمشق، تحقيق علي شيري، بيروت، دار الفکر، ج ۴.
- ابن منظور، محمد (۱۴۰۵ق)، لسان العرب، قم، نشر ادب الحوزه
- ابن نديم، محمد بن اسحاق (بی تا)، الفهرست، تحقيق، رضا تجدد، [بی جا]، [بی نا].
- ابن هشام، عبدالملك (۱۳۸۳ق) السيرة النبوية، تحقيق و تعليق محمد محيي الدين عبدالحميد مصر، مكتبة محمد علي صبيح وأولاده.
- ابو شيخ انصاري عبدالله (۱۴۱۲ق)، طبقات المحدثين باصفهان، تحقيق عبدالغفور عبدالحق حسين البلوشي، بيروت، مؤسسه الرساله، چاپ دوم، ج ۱.
- ابو الفرج اصفهاني علي (۱۴۱۵ق)، الاغانى، بيروت، داراحياء التراث العربي، ج ۱۵.
- امين، سيدمحسن (بی تا)، اعيان الشيعة، تحقيق وتخريج حسن امين، بيروت، دارالتعارف للمطبوعات، ج ۱ و ۶.
- باشا بغدادی، اسماعيل (بی تا)، هدية العارفين (ب)، بيروت، دار احیاء التراث العربي، ج ۱ و ۲.
- باشا بغدادی، اسماعيل (بی تا)، ايضاح المكنون (الف)، تحقيق و تصحيح محمد شرف الدين ياللقايا، رفعت بيلگه الكليسي، بيروت، دار احیاء التراث العربي، ج ۲.
- بخاری، اسماعيل (۱۴۰۱ق)، صحيح البخارى، بيروت، دارالفکر، ج ۴.
- بغدادی، خطيب احمد (۱۴۱۷ق) تاريخ بغداد، تحقيق مصطفى عبدالقادر عطاء، بيروت، دارالكتب العلمية، ج ۱۲.
- بلاذرى، احمد (۱۹۵۹م/۱۳۳۸)، انساب الأشراف (الف)، تحقيق محمد حميدالله، مصر: مطابع دار المعارف، ج ۱.

- بلاذری، احمد (۱۴۱۷ق)، انساب الأشراف (ب)، تحقیق سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت: دارالفکر، ج ۱ و ۲.
- بلاذری، احمد (۱۹۷۴م/ ۱۳۵۳ش)، انساب الاشراف (ج)، تحقیق محمدباقر محمودی، بیروت، منشورات مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، ج ۲.
- بلاذری، احمد (بی تا)، فتوح البلدان (د)، تحقیق صلاح الدین المنجد، قاهره، مكتبة النهضة المصرية، مطبعة لجنة البيان العربي.
- بورلو، ژوزف (۱۳۸۹ش)، تمدن اسلامی، ترجمه اسدالله علوی، مشهد، بنیاد پژوهش‌ها اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ دوم.
- بیهقی، احمد (بی تا)، السنن الكبرى، [بی جا]، دارالفکر.
- حاجی خلیفه، مصطفی (بی تا)، کشف الظنون، تحقیق محمد شرف الدین یالتقیا، رفعت بیلگه الکلیسی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ج ۲.
- حسینان مقدم، حسین (۱۳۹۵ش)، تطورشناسی سیره‌نگاری با تکیه بر نقش اصحاب امامان شیعه (ع)، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- حموی، یاقوت (بی تا)، معجم الادباء، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ج ۶.
- خلیفه بن خیاط (۱۴۱۴ق)، تاریخ خلیفه بن خیاط، بیروت، دارالفکر.
- چراغیان‌راد، مصطفی (بهار ۱۳۹۸ش)، «بررسی نقش ائمه شیعه تا امام رضا(ع) در گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی»، نشریه علم و تمدن در اسلام، ش ۲، صص ۶۷-۴۸.
- ذهبی، احمد (۱۴۱۳ق)، سیر اعلام النبلاء، تحقیق شعیب الأرنؤوط، بیروت، مؤسسة الرسالة، چاپ نهم، ج ۱۰.
- روزنتال، فرانتس (۱۳۶۵ش)، تاریخ تاریخ‌نگاری در اسلام، ترجمه اسدالله آزاد، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی.
- زرکلی، خیرالدین (۱۹۸۰م/ ۱۳۵۸ش)، الاعلام، بیروت، دارالعلم للملایین، ج ۲.
- سالاری علی (۱۳۹۰ش)، «نقد و بررسی روایات ابوالحسن مدائنی در تاریخ طبری»، مجله پژوهش‌های تاریخی، س ۳، ش ۱، صص ۷۹-۴۹.
- سجادی، سید صادق، هادی عالم زاده (۱۳۸۹ش)، تاریخ‌نگاری در اسلام، تهران، سمت، چاپ یازدهم.
- سجستانی، سلیمان (۱۴۱۰ق)، سنن ابی داود، تحقیق سعید عبدالاحام، دارالفکر، ج ۲.
- سزگین، فؤاد (۱۴۱۲ق)، تاریخ التراث العربی، التدوین تاریخی، قم، کتابخانه مرعشی نجفی.
- سمعانی، عبدالکریم (۱۴۰۸ق)، الأنساب، تحقیق عبد الله عمر البارودی، بیروت، دار الجنان، ج ۵ و ۱۲.
- شاهرخی سید علاء الدین (پاییز و زمستان ۱۳۸۸ش)، «سیره نبوی(ص)، زمینه ساز تمدن اسلامی»، نشریه مشکاه = علوم قرآن و حدیث، ش ۹۲ و ۹۳، صص ۱۳۲-۱۰۶.

- صدر، سید حسن (بی‌تا)، الشیعه و فنون الاسلام، بی‌جا، بی‌نا.
- صفتی، خلیل (۱۴۲۰ق)، الوافی بالوفیات، تحقیق احمد الأرناؤوط وترکی مصطفی، بیروت، دار إحياء التراث، ج ۲۲.
- طبری احمد بن عبد الله (۱۳۶۵ق)، ذخائر العقبی، قاهره، مكتبة القدسي لصاحبها حسام الدين القدسي.
- طوسی، محمد (۱۴۱۷ق)، الفهرست، تحقیق جواد قیومی، قم، مؤسسه النشر الإسلامي، نشر الفقاهة.
- طهرانی، آقا بزرگ (۱۴۰۸ق)، الذریعة...، قم، اسماعیلیان، تهران، کتابخانه اسلامی، ج ۱۱ و ۲۰.
- عباسی، علی اکبر، محمد باقر خزائلی (۱۴۰۱ش)، تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی (با تأکید بر رشد و گسترش علوم)، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و مرکز پژوهشی تمدن اسلامی و دین پژوهی پیامبر اعظم (ص).
- عسکری، ابوهلال محمد (۱۴۰۸ق)، الاوائل، محقق و مصحح محمد السید الوکیل، مصر، طنطا، دارالبشیر.
- فهد بدري محمد (۱۹۷۵م/۱۳۵۴ش)، شیخ الاخباریین ابوالحسن مدائنی، نجف، مطبعة القضاء..
- کاشفی، محمد رضا، (۱۳۸۹ش)، تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، قم، مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)، زلال کوثر.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۷۵ش)، الکافی، تحقیق و تعلیق علی اکبر غفاری، طهران، دار الکتب الإسلامية، حیدری، ج ۵ و ج ۱، ۱۳۶۳، چاپ پنجم.
- ماوردی، علی (۱۳۸۶ق)، احکام السلطانیة و الولايات الدینیة، مکه، دار التعاون و شركة مكتبة ومصطفی البلی الحلبي و الادوه بمصر.
- محمد بن حبيب (۱۳۶۳ش)، المحبر (الف)، مطبعة الدائرة.
- محمد بن حبيب (بی‌تا)، المنمق في اخبار قریش (ب)، تحقیق، تصحیح و تعلیق خورشید احمد فاروق.
- مرادی‌نسب، حسین (۱۳۹۶ش)، اخبار اهل بیت (ع) در میراث مکتوب مدائنی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- مرادی‌نسب، حسین (تابستان ۱۴۰۱ش)، «تحلیلی بر رویکردهای مدائنی (و ۲۲۵ق) در نگارش تاریخ» پژوهشنامه تاریخ، دوره ۱۷، ش ۶۷، صص ۲۶-۱.
- مرتضوی زاده، سید محمد تقی (۱۴۰۰ش)، «پیشینه آب زمزم در روایات تاریخی اسلامی»، مجله میقات حج، س ۲۹، ش ۱۱۶، صص ۱۴۶-۱۱۳.
- نجاشی، احمد (۱۴۱۶ق)، رجال النجاشی، قم، مؤسسه النشر الإسلامي التابعة لجماعة المدرسين، چاپ پنجم.
- واقدي، محمد بن عمر (۱۴۰۵ق)، المغازی، تحقیق، مارسدن جونز، قم، نشر دانش اسلامی، ج ۱.